

You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Ropa naftowa jako jedna z determinant polityki Stanów Zjednoczonych w regionie Bliskiego Wschodu w okresie funkcjonowania układu bipolarnego

Author: Katarzyna Czornik

Citation style: Czornik Katarzyna. (2017). Ropa naftowa jako jedna z determinant polityki Stanów Zjednoczonych w regionie Bliskiego Wschodu w okresie funkcjonowania układu bipolarnego. W: P. Grzywna i in. (red.), "Między idea, pasją a działaniem : księga jubileuszowa dedykowana dr. hab. Marianowi Mitrędze" (S. 595-620). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

UNIwersytet ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

KATARZYNA CZORNIK
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Ropa naftowa jako jedna z determinant polityki Stanów Zjednoczonych w regionie Bliskiego Wschodu w okresie funkcjonowania układu bipolarnego

Wstęp

Obecność ropy naftowej stanowi jeden z najważniejszych wyróżników Bliskiego Wschodu w skali globalnej. Państwa regionu, które dysponują jej zasobami, od dziesięcioleci wywierają wpływ na kształt polityki mocarstw, i to nie tylko wobec tej części świata. Ropa naftowa w XX i XXI wieku przybrała rolę swego rodzaju „karty przetargowej” w sporach i konfliktach międzynarodowych¹, a także stała się efektywnym instrumentem polityki wobec państw, które są jej największymi konsumentami, a nie są samowystarczalne pod względem jej wydobycia.

Na początku XX wieku wydobycie ropy naftowej w obszarze Bliskiego Wschodu postępowało zatem w całkowitym uzależnieniu od zachodniej technologii, kapitału oraz chłonności zachodnich rynków. Aż do lat 50. XX wieku zachodnie kompanie otrzymywały ekskluzywne prawa do eksploatacji zasobów energetycznych. Sułtan, szach czy emir bez ograniczeń przyznawali koncesje na wydobycie surowców energetycznych w zamian za obietnicę otrzymani-

¹ M.T. KLARE: *Krew i nafta. Niebezpieczeństwa i konsekwencje rosnącej zależności Ameryki od importowanej ropy naftowej*. Warszawa, Wydawnictwo Akces, 2006, s. 71–82, 98–100.

wania 1/6, a nawet 1/8 zysków². Obecność ropy naftowej na Bliskim Wschodzie przez długi czas traktowana była przez lokalne społeczności z podejrzliwością i nieufnością. Początkowo więc poszukiwanie ropy pozostawało domeną zachodnich kompanii – John D. Rockefeller’s Standard Oil Trust czy Royal Dutch-Shell – które mogły sprostać finansowemu ryzyku zysków lub strat związanych z jej eksploatacją. Pierwsze towarzystwa naftowe powstały już w XIX wieku, a do ich twórców zaliczany jest J.D. Rockefeller, który w 1870 roku założył Standard Oil Company. Towarzystwo naftowe rozpoczęło działalność dysponując kapitałem opiewającym na zaledwie 1 mln USD. Splot wielu uwarunkowań sprawił, że w ciągu kolejnych dziesięcioleci Standard Oil Company wyłoniło z siebie szereg innych amerykańskich towarzystw naftowych, takich jak chociażby Exxon³.

W XX i na początku XXI wieku supermocarstwem, w którego percepcji ropa naftowa stanowiła jedną z wiodących determinant zaangażowania na Bliskim Wschodzie, były Stany Zjednoczone. Zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego wymieniane było w kolejnych strategiach polityki zagranicznej jako istotny czynnik kształtujący politykę Waszyngtonu wobec tej części świata. Decydenci amerykańscy zdając sobie sprawę z wagi ropy naftowej jako instrumentu wykorzystywanego przez państwa regionu podejmowali wiele inicjatyw, by kraje zasobne w złoża ropy naftowej pozostawały w orbicie amerykańskich wpływów, a nawet stawały się klientami USA. Stabilność państw-eksporterów ropy naftowej odczytywano bowiem jako gwarancję dostaw tego surowca na amerykański rynek, zapewnienie jego niskich cen oraz bezpieczeństwa energetycznego.

Celem niniejszego artykułu jest zatem analiza i krótka synteza znaczenia ropy naftowej w polityce bliskowschodniej Stanów Zjednoczonych w okresie funkcjonowania układu bipolarnego. Istotą jest wskazanie wiodących instrumentów oraz środków, które USA wykorzystywały w kreowaniu polityki wobec krajów dysponujących znaczącymi złożami ropy w regionie Bliskiego Wschodu, a także analiza czynników, które determinowały zainteresowanie Stanów Zjednoczonych Bliskim Wschodem jako źródłem dostaw ropy na amerykański rynek.

² D.R. Rustow: *Oil and Turmoil. America Faces OPEC and the Middle East*. New York, London, W.W. Norton & Company, 1982, s. 92–93.

³ W 1907 roku z inspiracji H. Deterdinga i M. Samuela powstało brytyjsko-holenderskie towarzystwo Royal Dutch Shell (z połączenia Royal Dutch oraz Shell Transport i Trading Company). W 1908 roku powołano do życia brytyjsko-perskie towarzystwo naftowe Anglo-Iranian Oil Company; L. BREZULA, A. MIZGALSKA: *Ropa – problem współczesnego świata*. Warszawa, Wydawnictwo Wiedza Powszechna, 1983, s. 192–230.

Geneza zaangażowania USA na Bliskim Wschodzie w płaszczyźnie energetycznej

Interesy handlowe Stanów Zjednoczonych na Bliskim Wschodzie zaczęły rozwijać się w znaczącym stopniu wraz z odkryciem ropy naftowej w tej części globu⁴. W przededniu wybuchu I wojny światowej globalne wydobycie ropy wynosiło 54 mln ton, z czego na USA przypadało aż 63% (34 mln ton), na Rosję 17% (9,2 mln ton), na Meksyk 7% (3,8 mln ton). Wydobycie ropy naftowej w samych Stanach Zjednoczonych sięga 1859 roku, gdy Colonel Drake w Titusville w Pensylwanii z powodzeniem dokonał pierwszego w świecie wwiertu do źródeł ropy. Do 1911 roku w amerykańskim przemyśle naftowym działało siedem ogromnych firm, które skupiały 90–95% całkowitych zdolności wydobywczych. Należały do nich: Standard, Gulf, Texas, Sun Oil, Union Oil of California, National Refining, Cudahy Oil and Refining. Należy przy tym wskazać, że trzy z wymienionych kompanii kontrolowały samodzielnie aż 90% wydobycia ropy (Standard, Gulf oraz Texas), zaś w połączeniu z pozostałymi czterema posiadały aż 99% kontroli wydobycia ropy. W 1913 roku USA gwarantowały ponad 63% produkcji światowej, a na ich terytorium odkrywano coraz liczniejsze złoża ropy. Centrum naftowej produkcji stanowiły: Teksas, Luizjana, Oklahoma, Floryda, Pensylwania, Nowy Meksyk, Kolorado, Utah, Kalifornia, obszar Gór Skalistych oraz Alaska (złoża rozpoznane dopiero w 1971 roku). Stany Zjednoczone były w okresie I wojny światowej zarówno największym producentem ropy, jak i największym jej eksporterem. Wyrazem takiego stanu rzeczy, jak i tworzącego się w Stanach Zjednoczonych coraz silniejszego lobby naftowego, stało się utworzenie 20 marca 1919 roku w Nowym Jorku Amerykańskiego Instytutu Naftowego (American Petroleum Institute – API), którego płaszczyzny działań sprowadzały się do: statystyki, standaryzacji oraz opodatkowania lobby naftowego⁵.

Po zakończeniu I wojny światowej Departament Stanu USA wzywał do prowadzenia na Bliskim Wschodzie polityki „otwartych drzwi”, która miała doprowadzić do przełamania monopolu brytyjsko-francuskiego w Tureckim Towarzystwie Naftowym – Turkish Petroleum Company – TPC (przekształconym w Iraq Petroleum Company – IPC)⁶. 12 maja 1920 roku Stany Zjednoczone wystosowały notę do rządu brytyjskiego, zawierającą postulat równych możliwości i prowadzenia *open door policy* na obszarach mandatowych. Mając

⁴ N. KOKKHORN: *Oil and Politics. The Domestic Roots of US Expansion in the Middle East*. Berlin, Peter Lang Frankfurt/M. Herbert Lang Bern, 1976, s. 1–7.

⁵ *American Petroleum Institute*, <http://www.api.org/aboutapi/history/index.cfm> [data dostępu: 27.11.2016].

⁶ *The Turkish Petroleum Company*, <http://countrystudies.us/iraq/53.htm> [data dostępu: 27.11.2016].

na uwadze strategię naftową, zażądano, „by nie udzielać żadnych wyłącznych koncesji ekonomicznych na całe terytorium jakiegokolwiek rejonu mandatowego bez uwzględnienia interesów Stanów Zjednoczonych albo koncesji dostatecznie szerokich, aby praktycznie miały wyłączny charakter”⁷. W poufnej instrukcji z 30 października 1922 roku skierowanej do amerykańskich ambasad w Wielkiej Brytanii, Francji i we Włoszech w sprawie polityki na Bliskim Wschodzie sekretarz stanu USA Charles Evans Hughes stwierdzał: „Musimy przeciwstawić się polityce sfer wpływów [...] i poprzeć zasadę otwartych drzwi i równych możliwości [...]. Można zgodzić się na niektóre ustępstwa, jednak pod warunkiem, że otrzymamy zadowalające gwarancje innej natury w celu obrony interesów przedsiębiorstw amerykańskich”⁸.

W okresie międzywojennym USA jako priorytetową potraktowały realizację zasady *open door policy* dla amerykańskich interesów handlowych, partycypowania w handlowej aktywności na Bliskim Wschodzie, permanentnego umacniania zainteresowania roponośnymi obszarami w tej części globu przez amerykańskie koncerny oraz kwestionowania praw nabytych przed I wojną przez Turkish Petroleum Company. Działania te stanowiły implikację faktu, że ropa naftowa na początku XX wieku stawała się jednym z najważniejszych surowców energetycznych na świecie. Kontrola jej wydobycia w poszczególnych państwach regionu była niemal równoznaczna z możliwością faktycznego kreowania polityki zagranicznej państwa, które dysponowało jej złożami⁹.

W 1928 roku sir Henri Deterding, dyrektor Shell, Walter Teagle, dyrektor Standard Oil of New Jersey, sir John Cadman, dyrektor British Petroleum, William Lartimer Mellon, reprezentujący Gulf Oil, jak również przedstawiciele kilku innych koncernów naftowych zebrali się w szkockim zamku Achnacarry Castle (posiadłości Henry’ego Deterdinga) i po dwóch tygodniach trudnych negocjacji podpisali porozumienie, określane jako *Achnacarry Agreement*, *Pool Assosiation*, *As Is* bądź też *Red Line Agreement* (Układ Czerwonej Linii)¹⁰. W utworzonym wówczas politycznym kartelu naftowym, określonym mianem „siedmiu sióstr”, znalazły się: Exxon (znane również jako Esso, dawniej Standard Oil of New Jersey), Royal Dutch-Shell, Gulf Oil, Texaco, Socony Mobil Oil (znane jako Mobil Oil, a wcześniej Standard Oil of New York – nazwę zmienił po połączeniu się z Vacuum Oil), Standard Oil of California (znane jako Socal lub Chevron), British Petroleum (BP – wcześniej Anglo-Iranian/Per-

⁷ M. GDAŃSKI: *Arabski Wschód. Historia – Gospodarka – Polityka*. Warszawa, Wydawnictwo Książka i Wiedza, 1963, s. 179–180.

⁸ Ibidem, s. 180.

⁹ N. KOKKHORN: *Oil and Politics...*, s. 25–32, 46–49, 94.

¹⁰ Układ obowiązywał do 1946 roku. *The 1928 Red Line Agreement*, <https://history.state.gov/milestones/1921-1936/red-line> [data dostępu: 29.11.2016].

sian Oil Company)¹¹. Warto zauważyć, że aż pięć z siedmiu koncernów było związanych ze Stanami Zjednoczonymi. Ponadto z kartelem związana była francuska Compagnie Française des Pétroles. W tajnym do 1952 roku *Red Line Agreement* koncerny ustanowiły siedem zasad działania, które wymusiła nadmierna wówczas konkurencja na rynku ropy. Koncerny zawarły porozumienie o ustanowieniu tak zwanej „czerwonej linii”, zobowiązując się między innymi do: prowadzenia na obszarze dawnego Imperium Osmańskiego wspólnej polityki naftowej; przeciwdziałania niekorzystnemu zjawisku nadprodukcji ropy oraz doprowadzenia do racjonalizacji transportu. Wprowadzono tak zwany *Gulf Plus System*, według którego globalna cena ropy naftowej została ustanowiona na poziomie ceny ropy w Zatoce Meksykańskiej, plus standardowy koszt przewozu ropy do danego państwa. Pozwoliło to na ochronę drogiej amerykańskiej produkcji oraz osiągnięcie przez British Petroleum i Shell dodatkowych zysków¹². W latach 1937–1939 dwadzieścia (z czego pięć można określić mianem gigantów, gdyż przypadała na nie 1/2 zysków) największych amerykańskich towarzystw naftowych osiągało rocznie około 432 mln USD zysku¹³. W okresie II wojny światowej suma ta wynosiła 722 mln USD, a po wojnie wzrosła do 2 mld USD w skali roku¹⁴.

W okresie międzywojennym spółki naftowe „siedmiu siostr” działały głównie na terenie Stanów Zjednoczonych i Wenezueli. Do zebranych w Achnacary Castle towarzystw naftowych przystępowały jednak kolejne. W 1929 roku wokół *Red Line Agreement* skupiało się „siedem wielkich siostr” oraz siedemnaście amerykańskich towarzystw. Co więcej, siedem siostr i francuska Compagnie Française des Pétroles utworzyło na Bliskim Wschodzie trzy filie: Iraq Petroleum Company (IPC) – działającą w Iraku, Abu Zabi i Katarze, Arabia-American Oil Company (ARAMCO) – działającą w Arabii Saudyjskiej i Bahrajnie oraz Kuwait Oil Company – działającą w Kuwejcie¹⁵. Co istotne, *Red Line Agreement* mający zapewnić równowagę poszczególnych ugrupowań kapitałowych w rozwoju nowych złóż bliskowschodnich nie był równoznaczny z całkowitym zahamowaniem ekspansji kapitału amerykańskiego. Wprowadzenie *Red Line Agreement* umożliwiło bowiem kapitałowi amerykańskiemu, repre-

¹¹ Koncerny zostały wymienione w kolejności według kryterium wielkości wydobycia. A. SAMPSON: *Siedem siostr. Wielkie koncerny naftowe i świat przez nie stworzony*. Warszawa, Wydawnictwo Książka i Wiedza, 1981, s. 38–49, 75–87.

¹² F. PARRA: *Oil Politics a Modern History of Petroleum*. London, New York, I.B. Tauris, 2005, s. 57–58.

¹³ W okresie kryzysu gospodarczego i katastrofalnej sytuacji przemysłu naftowego w USA administracja prezydenta Franklina D. Roosevelta skonsolidowała wysiłki na rzecz ustabilizowania sytuacji poprzez federalną koordynację w ramach The National Industry Recovery Administration (NIRA). Zob. *The National Industry Recovery Administration (NIRA)*, <https://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=true&doc=66> [data dostępu: 30.11.2016].

¹⁴ N. KOKKHORN: *Oil and Politics...*, s. 54–55.

¹⁵ L. BREZULA, A. MIZGALSKA: *Ropa – problem współczesnego świata...*, s. 192–230.

zentowanemu przez Standard Oil of New Jersey oraz Vacuum, po zakończeniu II wojny światowej wejście na rynek Arabii Saudyjskiej, gdzie funkcjonowała już Caltex. Umocniło ono pozycje amerykańskiego kapitału w stosunku do kapitału brytyjsko-holenderskiego i francuskiego, a uzyskanie przez USA 40% udziałów w konsorcjum międzynarodowym utworzonym po upadku rządu premiera Mohammada Mossadeka w Iranie w latach 50. XX wieku w sposób nieformalny zatwierdziło wynik tej międzynarodowej rywalizacji¹⁶.

Znaczenie bliskowschodniej ropy naftowej w okresie funkcjonowania układu bipolarnego

Zarówno w okresie II wojny światowej, jak i po jej zakończeniu znaczenie bliskowschodniej ropy naftowej, która wyparła węgiel jako surowiec energetyczny¹⁷, permanentnie wzrastało, a jej rola w rozwoju świata kapitalistycznego była nie do przecenienia. Już w pierwszej połowie lat 40. XX wieku wysuwano bowiem tezy, że punkt ciężkości światowej produkcji tego surowca przesunie się z rejonu Zatoki Karaibskiej w kierunku Bliskiego i Środkowego Wschodu¹⁸. Po II wojnie światowej zapasy ropy naftowej w tym regionie szacowane były na 40% rezerw świata kapitalistycznego, a piętnaście lat później już na 65%¹⁹. Ropa stawała się najbardziej pożądanym surowcem, wykorzystywanym w sektorze gospodarki zarówno wojennej, jak i pokojowej²⁰.

Po zakończeniu II wojny światowej geograficzna struktura światowej produkcji energetycznej zaczęła ulegać przekształceniom. Wynikało to z faktu, że poszukiwania ropy w USA przynosiły coraz słabsze rezultaty, zaś Bliski Wschód w coraz większym stopniu stawał się potentatem w zakresie posiadanych złóż tego surowca. Czynnikiem ten sprawiał, że region Bliskiego Wschodu postrzegany był jako strategiczny z perspektywy zimnowojennej rywalizacji o wpływy pomiędzy USA a ZSRR. Supermocarstwa zaczęły więc coraz efektywniej wykorzystywać złoża surowców energetycznych, które były permanentnie odkrywane i eksploatowane od początku XX wieku²¹.

¹⁶ J. KACZURBA: *Nafta Bliskiego i Środkowego Wschodu*. „Sprawy Międzynarodowe” 1968, z. 4, s. 60–61, 65; A. SAMPSON: *Siedem sióstr...*, s. 127–131.

¹⁷ M. GDAŃSKI: *Bliski i Środkowy Wschód 1945–1955. Rywalizacja mocarstw Zachodnich*. Warszawa, Wydawnictwo Książka i Wiedza, 1956, s. 8–9.

¹⁸ W. LAFEBER: *America, Russia, and the Cold War 1945–1966*. New York, London, Sydney, Cornell University, John Wiley and Sons, Inc., 1967, s. 47–65.

¹⁹ J. POTAPCZUK: *Stosunki wzajemne arabskich krajów naftowych Zatoki Perskiej*. „Sprawy Międzynarodowe” 1987, nr 7–8, s. 85–100.

²⁰ A. BÓGDAŁ-BRZEZIŃSKA: *Globalizacja polityki Stanów Zjednoczonych 1945–1949*. Warszawa, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2001, s. 267, 282–283.

²¹ Najstarszym krajem naftowym Bliskiego Wschodu jest Iran. Ropę naftową w Iranie (oficjalna nazwa państwa obowiązująca do 1935 roku to Persja) odkryto w 1908 roku. Pierwszym eks-

Poziom wydobycia ropy naftowej w regionie Bliskiego Wschodu, począwszy od zakończenia II wojny światowej, systematycznie wzrastał. O ile w latach 40. XX wieku był on szacowany na około 10% wydobycia światowego, o tyle w latach 60. XX wieku stanowił już ponad 1/4 jego część (25,2%). W okresie zimnej wojny na Bliskim Wschodzie powstało pięćdziesiąt pięć złóż gigantów i dwadzieścia złóż supergigantów, które skupiały 48% całej odkrytej ropy. Strategicznymi producentami ropy naftowej stały się Kuwejt i Arabia Saudyjska, na których terenie rozpoczęto wydobycie już na przełomie lat 30. i 40. XX wieku²². Kuwejt aż do 1965 roku był największym producentem ropy naftowej w regionie. Dysponował dwoma złożami supergigantami: Rauhatain oraz Burgan. Pod względem wielkości zasobów Kuwejt zajmował trzecie miejsce, po Arabii Saudyjskiej i ZSRR. Jego zasoby ropy szacowano na 9,3 mld ton, co stanowiło 11% zasobów światowych. Pod względem wielkości wydobycia ropy w regionie od 1966 roku pierwsze miejsce zajmowała Arabia Saudyjska, dysponująca największymi w skali globu zasobami ropy naftowej. W 1979 roku były one szacowane na poziomie 23 mld ton, co stanowiło około 25% zasobów światowych. Od końca lat 60. XX wieku konkurentem Arabii Saudyjskiej w tym zakresie stał się Iran, którego złoża szacowane były na 8,5 mld ton, co stanowiło 10% zasobów światowych. W 1970 roku wydobycie ropy w Iranie osiągnęło poziom 294 mln ton. W przypadku Iranu problematyczna była jednak kwestia ulokowania zasobów ropy, gdyż większość złóż znajdowała się pod dnem Zatoki Perskiej oraz w prowincji Chuzestan, do której pretensje rościł Irak. Kolejnym niezwykle istotnym graczem bliskowschodniej areny naftowej rywalizacji był Irak. Zasoby ropy, jakimi dysponowało to państwo, szacowano na 5 mld ton, skupionych na północy kraju w okolicach Kirkuku (złoża odkryte w 1957 roku) oraz Mosulu, a także na południu w prowincji al-Rumajla (złoża odkryte w 1953 roku). W 1937 roku poziom wydobycia ropy naftowej w Iraku wynosił 4,3 mln ton. W 1950 roku wzrósł do 7 mln ton, a w 1970 roku przekraczał wartość 76 mln ton. Rekordowo wysoki poziom osiągnął w 1978 roku – 115 mln ton²³.

ploatowanym złożem było *Mesdzid-i-Sulejman*, a samo wydobycie rozpoczęto w 1913 roku. Już w 1872 roku pierwszą koncesję na wydobycie ropy w Persji otrzymał brytyjski baron Juliusz de Reuters. Z kolei w 1901 roku William Knox D'Arcy w zamian za 20 tys. jednofuntowych akcji przyszłej kompanii otrzymał zapewnienie uzyskiwania 16% zysków i 20 tys. funtów w gotówce. J. KALABIŃSKI: *Iran – nowe mocarstwo?* Warszawa, Wiedza Powszechna, 1977, s. 20–24.

²² Wydobycie ropy naftowej w poszczególnych państwach Bliskiego Wschodu rozpoczęto odpowiednio: w Arabii Saudyjskiej w 1938 roku, w Kuwejcie w 1946 roku, w Iraku w 1928 roku, w Katarze w 1949 roku, w Libii w 1961 roku, zaś w Zjednoczonych Emiratach Arabskich (ZEA) dopiero w 1962 roku. Z. DOBOSIEWICZ: *Kryzys naftowy*. Warszawa, Wydawnictwo MON, 1979, s. 47–51; L. BREZULA, A. MIZGALSKA: *Ropa – problem współczesnego świata...*, s. 86–93.

²³ W 1971 roku sześć szejkanatów położonych nad Zatoką Perską utworzyło ZEA: Abu Zabi, Adzman, Dubaj, al-Fudzajra, Szarża, Umm al-Kajwajn. W 1972 roku przystąpił siódmy szejkanat Ras al-Chajma. Pojawił się w ten sposób na scenie bliskowschodniej kolejny silny producent

Dominację globalną regionu bliskowschodniego w materii ropy naftowej umacniała łatwość i ekonomiczność eksploatacji ulokowanych tam złóż. Koszty wydobycia ropy w Stanach Zjednoczonych były znacznie wyższe niż koszty jej wydobycia na Bliskim Wschodzie czy w Wenezueli. Dlatego ropa pochodząca z USA stawała się coraz mniej konkurencyjna w stosunku do ropy wydobywanej w państwach słabo rozwiniętych, co ostatecznie doprowadziło do opanowania rynków zachodnich przez ropę pochodzącą z tych państw. Sytuację tą potwierdzają dane charakterystyczne dla tamtego okresu. Średnia wydajność jednego szybu naftowego na Bliskim Wschodzie wynosiła bowiem 780 ton dziennie, przy czym w Wenezueli było to 17,1 tony, a w USA zaledwie 2,6 tony. Szacowano więc, że koszt wydobycia 1 tony ropy na Bliskim Wschodzie, nawet po uwzględnieniu kosztów transportu na rynki światowe, był kilkanaście razy niższy niż w USA i mieścił się w przedziale 0,25–1,25 USD, w Kanadzie zaś i na Morzu Północnym wynosił około 11 USD²⁴. Jak wskazywały inne szacunkowe dane, w latach 60. XX wieku koszt wydobycia jednej baryłki ropy wahał się odpowiednio: w USA pomiędzy 1,01–1,62 USD, w Kanadzie 0,74–1,65 USD, w Wenezueli 1,7 (1960 rok)–0,41 (1970 rok), w Europie Zachodniej 0,36–0,69 USD, w niefarabskiej Afryce 0,54–0,15 USD, a w Afryce Północnej 0,08–0,01 USD. W 1975 roku koszt wydobycia jednej tony ropy w Kuwejcie i Iraku wynosił 0,8 USD, w Arabii Saudyjskiej i w Iranie – 0,9 USD, w ZSRR – 4,1 USD, zaś w USA – 12 USD, a na Morzu Północnym – 15,45 USD²⁵.

W latach 30. i 40. XX wieku Socal i Texaco uzyskały koncesje w Arabii Saudyjskiej, Gulf Oil i British Petroleum zainstalowały się w Kuwejcie, z kolei Compagnie Française des Pétroles w Iraku. W 1953 roku American Independent i Getty Oil Company odkryły ropę w kuwejcko-saudyjskiej strefie neutralnej. Przedsiębiorstwem utworzonym wspólnie przez wielkie koncerny naftowe w Arabii Saudyjskiej była Arabia-American Oil Company (ARAMCO). Podział udziałów w ARAMCO przedstawiał się następująco: Socal 30%, Exxon 30%, Texaco 30% i Mobil Company 10%. Wydobycie ropy w tym państwie w całości należało zatem do koncernów amerykańskich²⁶.

W latach 70. XX wieku zostały odkryte złoża ropy naftowej na Syberii w ZSRR, na terenach podmorskich Zatoki Perskiej, w północnej części Chińskiej Republiki Ludowej, na pustyniach ZEA, w pasie wzdłuż Zatoki Gwinej-

ropy. Z. DOBOSIEWICZ: *Kryzys naftowy...*, s. 47–51; L. BREZULA, A. MIZGALSKA: *Ropa – problem współczesnego świata...*, s. 86–93.

²⁴ B. KOŁODZIEJCZAK: *Naftowe niepokoje*. Warszawa, Wydawnictwo MON, 1982, s. 130; B. JASIŃSKI: *Arabska ropa naftowa i gaz ziemny w światowym bilansie energetycznym*. „Sprawy Międzynarodowe” 1972, nr 10, s. 86, 92.

²⁵ A. BIAŁOWĄS: *Znaczenie krajów naftowych w handlu światowym*. „Sprawy Międzynarodowe” 1978, nr 12, s. 148–151.

²⁶ M. SZOSTAK, M. TRZASKOWSKI: *Ewolucja polityki naftowej*. W: *Kraje naftowe. Szanse i bariery rozwoju*. Red. Z. BAŁEWSKI. Warszawa, Książka i Wiedza, 1981, s. 49–50.

skiej, w Peru i Ekwadorze. Co więcej, gwałtowny postęp naukowo-technologiczny, a przy tym permanentny rozwój kolejnych gałęzi przemysłu, jak również przyjęty w Stanach Zjednoczonych po II wojnie światowej model cywilizacyjny²⁷ doprowadziły do tego, że USA posiadając około 7% ludności świata jednocześnie konsumowały około 36% światowej energii²⁸.

Znaczenie Stanów Zjednoczonych w globalnej polityce naftowej w okresie zimnej wojny

Analizując rolę i miejsce Stanów Zjednoczonych w rywalizacji naftowej w okresie funkcjonowania układu bipolarnego należy podkreślić, że przywóz ropy do Stanów Zjednoczonych w pierwszej połowie XX wieku był stosunkowo niewielki. Polityka energetyczna USA w dekadzie lat 40. XX wieku ograniczała się do ochrony interesów własnych producentów paliw i kontroli przywozu ropy do USA. W 1950 roku import ropy do Stanów Zjednoczonych wynosił zaledwie 12,4 mln ton. Jednak ze względu na zmieniające się uwarunkowania wewnątrz- i zewnątrzamerykańskie proporcje te uległy znacznemu przewartościowaniu. W latach 60. XX wieku wiodącym celem amerykańskiej polityki energetycznej stało się zatem zapewnienie gospodarce USA wystarczającej podaży paliw, a następnie zapewnienie większej samodzielności w dziedzinie zaspokajania potrzeb paliwowych. W 1965 roku USA importowały już 62 mln ton ropy, a pięć lat później 66 mln ton²⁹. Amerykańska produkcja rosła znacznie wolniej niż w innych państwach posiadających zasoby tego surowca, to zaś prowadziło do zmniejszania się udziału USA w produkcji światowej – z 51% w 1950 roku do 33% w 1960 roku oraz zaledwie 16% w 1978 roku. Jednocześnie zużycie ropy naftowej w USA rosło, a malejące jej wydobycie nie pokrywało potrzeb własnych kraju. Spadał poziom eksportu, a znacznie wzrastał import. Tym samym Stany Zjednoczone stopniowo stawały się importem netto zarówno ropy, jak i produktów naftowych. Przyczyną takiego stanu rzeczy było przede wszystkim wzrastające uzależnienie gospodarki USA od zagranicznych dostaw surowców energetycznych³⁰.

Pod koniec lat 60. XX wieku amerykańska produkcja naftowa weszła w okres stagnacji. W 1970 roku wydobyto 475 mln ton ropy, w 1978 roku 485 mln ton,

²⁷ K. MICHAŁEK: *Na drodze ku potędze. Historia Stanów Zjednoczonych Ameryki 1861–1945*. Warszawa, Książka i Wiedza, 1993, s. 373–405.

²⁸ M. WIROWSKI: *Międzynarodowy kryzys energetyczny*. „Sprawy Międzynarodowe” 1974, nr 3, s. 8.

²⁹ W 1965 roku państwa Europy Zachodniej pochłaniały 51% podaży ropy na rynek światowy, Japonia 14%.

³⁰ A. BUĐNIKOWSKI: *Polityka energetyczna Stanów Zjednoczonych*. „Sprawy Międzynarodowe” 1977, nr 12, s. 81–86.

zaś w 1979 roku odnotowano spadek – 429 mln ton. Podczas gdy w latach 1970–1975 przywóz paliw do USA sięgnął aż 205 mln ton, udział USA w światowym imporcie ropy podwyższył się w 1975 roku do 15% (150 mln ton)³¹, ten sam współczynnik w Europie Zachodniej spadł do 40%, a w Japonii zwiększył się do 16%. Amerykańska administracja dopłacała do kosztów importu ropy, podczas gdy malała konkurencyjność rodzimego górnictwa naftowego. Co więcej, postępowało wyczerpywanie się eksploatowanych od dawna złóż, a ich niekorzystne położenie sprawiało, że koszt eksploatacji był bardzo wysoki³². Taka sytuacja miała poważne konsekwencje globalne. Po raz pierwszy bowiem strategicznym importerem surowców energetycznych było państwo, które równocześnie było jednym z największych ich producentów, a którego kapitał kontrolował największe koncerny światowe³³.

Warto przy tym dodać, że import ropy naftowej z państw Bliskiego Wschodu był niezwykle istotny nie tylko dla Stanów Zjednoczonych, ale również dla ich sojuszników – krajów Europy Zachodniej i Japonii. Stabilność gospodarcza tych podmiotów miała dla Waszyngtonu kluczowe znaczenie ze względu na uwarunkowania związane z funkcjonowaniem układu bipolarnego. Wielu sojuszników USA było zaopatrywanych w ropę przez amerykańskie monopole działające w państwach bliskowschodnich. Japonia aż w 85% była konsumentem ropy dostarczanej przez amerykańskie towarzystwa naftowe. Co więcej, ropa pochodząca z Bliskiego Wschodu była niezwykle istotna dla amerykańskich decydentów z perspektywy zarówno politycznej, jak i militarnej. Ogromnym konsumentem ropy stał się bowiem cały system amerykańskich baz wojskowych oraz sił zbrojnych rozlokowanych w różnych regionach świata. USA na cele wojskowe przeznaczały około 4,8% całego swojego zużycia ropy. W 1973 roku amerykańskie siły zbrojne skonsumowały aż 273 mln baryłek ropy. Wielkość ta była dwukrotnie wyższa w porównaniu z końcem lat 40. XX wieku (okresu sprzed wojny koreańskiej), ale około 70% mniejsza w porównaniu z momentem szczytowym toczącej się wojny w Wietnamie. Armia amerykańska w końcowym etapie wojny w Wietnamie wykorzystywała rocznie 3 mln ton paliwa, a w okresach natężonych akcji zbrojnych dochodziło do zużycia w ciągu miesiąca 1 mln ton, zaś w 1968 roku zużywano nawet około 1 mln baryłek ropy dziennie. Taka perspektywa pokazywała, że zapewnienie Stanom Zjednoczonym swobodnego dostępu do złóż ropy naftowej na Bliskim Wschodzie stało się warunkiem *sine qua non* zwycięskiej rywalizacji z ZSRR, a także prowadzenia przez nie globalnej po-

³¹ L. BREZULA, A. MIZGALSKA: *Ropa – problem współczesnego świata...*, s. 93–101.

³² Z. DOBOSIEWICZ: *Kryzys naftowy...*, s. 20–36,

³³ A. BUDNIKOWSKI: *Polityka energetyczna Stanów Zjednoczonych...*, s. 81–86; B. KOŁODZIEJCZAK: *Naftowe niepokoje...*, s. 116–117.

lityki militarnej i zostało wpisane do strategii bezpieczeństwa USA w okresie zimnej wojny³⁴.

Rola Stanów Zjednoczonych w bliskowschodniej polityce naftowej w okresie zimnej wojny

W latach 1948–1950 siedem wielkich towarzystw naftowych: Standard Oil of New Jersey (grupa Rockefellerera), Standard Oil of California (grupa Rockefellerera i chicagowski kapitał finansowy), Socony Vacuum (grupa Rockefellerera), Gulf Oil Corporation (grupa Mellona), Texas Company (spółka Rockefellerera-Morgana i chicagowskiego kapitału finansowego) oraz brytyjskie British Petroleum Company i anglo-holenderskie Royal Dutch-Shell kontrolowało 65% rezerw naftowych świata kapitalistycznego, ponad 50% produkcji ropy, 57% wydajności rafinerii, 77% produkcji i rafinacji ropy poza USA i ZSRR, jak również co najmniej 50% światowego tonażu tankowców oraz wszystkie rurociągi naftowe poza USA. W latach 1938–1952 udział amerykańskich monopolii w kontroli eksploatacji ropy poza granicami USA wzrósł z 35% do 57,3%, a tym samym osłabiony został udział monopolii brytyjskich z 55% do 31,3%. W 1965 roku wpływy z inwestycji amerykańskich w sektorze naftowym na terenie Bliskiego Wschodu przekraczały 30% ogólnych wpływów z tytułu wszystkich bezpośrednich inwestycji zagranicznych dokonanych w tym samym roku przez kapitał USA. Wśród siedemnastu największych, miliardowych amerykańskich koncernów przemysłowych, aż osiem stanowiły towarzystwa naftowe. O zaangażowaniu amerykańskich decydentów politycznych w sektorze naftowym oraz kluczowym jego znaczeniu dla polityki zagranicznej Stanów Zjednoczonych świadczył fakt, że sekretarz stanu USA John Foster Dulles był powiernikiem fundacji Rockefellerera i Morgana. Z kolei zastępcą sekretarza stanu do spraw Środkowego Wschodu w połowie lat 50. XX wieku, gdy wybuchł kryzys irański, był George McGhee – współwłaściciel Atlantic Refining Co., związany z American-Arabian Oil Co.³⁵

Dla interesów amerykańskich w sektorze naftowym na Bliskim Wschodzie decydująca okazała się dekada lat 50. XX wieku. W celu zapewnienia stabilności dostaw ropy naftowej na amerykański rynek Stany Zjednoczone musiały sprostać nowym wyzwaniom w regionie: narastającym nacjonalizmom³⁶, ru-

³⁴ E. CZIOMER, L. ZYBLIKIEWICZ: *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*. Warszawa-Kraków, PWN, 2001, s. 141–142.

³⁵ M. GDAŃSKI: *Bliski i Środkowy Wschód...*, s. 9–10.

³⁶ F. HALLIDAY: *The Middle East in International Relations. Power, Politics and Ideology*. New York, Cambridge University Press 2005, s. 101–106.

chom rewolucyjnym (rewolucjom Wolnych Oficerów³⁷) oraz tendencjom anty-imperialnym (powstaniu Ruchu Państw Niezaangażowanych³⁸). Wyzwaniem była również utrzymująca się silna pozycja i wpływy polityczno-gospodarcze Wielkiej Brytanii w państwach bliskowschodnich³⁹.

W latach 50. XX wieku dochód z każdej baryłki wydobytej ropy dzielony był w proporcji: 70% dla koncernów naftowych, a 30% dla państw-producentów. Niemal do dekady lat 60. XX wieku ceny ropy naftowej utrzymywane były na jednakowym poziomie, a często nawet celowo obniżane, co prowadziło do pauperyzacji społeczeństw państw arabskich. Sytuacja ta zaczęła budzić falę niepokoju społecznych w państwach-producentach ropy, co ostatecznie przerodziło się w permanentnie narastające protesty, rewolucje polityczne, w wyniku których usunięto prozachodnich monarchów (Egipt w 1952 roku⁴⁰, Irak w 1958 roku⁴¹), decyzje nowych autochtonicznych władz o nacjonalizacji przemysłu naftowego, a ostatecznie wyrugowanie brytyjskich interesów i zastąpienie ich w dużej mierze amerykańskimi.

Pierwszym sygnałem postępujących zmian była nacjonalizacja Brytyjskiej Kompanii Naftowej (British Petroleum Company)⁴² ogłoszona w maju 1951 roku przez irański rząd, na czele którego stał Mohammad Mosaddeq. Decyzja o nacjonalizacji podyktowana była odmową Anglo-Iranian Oil Company przyznania Iranowi należnych mu 50% zysków z wydobycia ropy. Stanowisko USA wobec kryzysu ewoluowało. Początkowo rząd Mohammada Mosaddeqa był bardzo pozytywnie postrzegany przez amerykański establishment. Jego korzystny wizerunek był bowiem kreowany przez małe grupy amerykańskich nauczycieli, misjonarzy, archeologów i urzędników, którzy inicjowali w Iranie działania na rzecz wolności, demokracji i niezależności. Waszyngton początkowo popierał prawo Iranu do nacjonalizacji przemysłu naftowego, podejmując się jednocześnie mediacji pomiędzy Londynem a Teheranem. Udzielił nawet Iranowi niewielkiej ekonomicznej pomocy, a samego Mosaddeqa chwalił za okcydentalistyczne i prodemokratyczne aspiracje. Zmiana polityki amerykańskiej wobec Iranu nastąpiła z chwilą objęcia urzędu prezydenta przez Dwigh-

³⁷ G. LENCZOWSKI: *American Presidents and the United States*. London, Durham, 1990, s. 31.

³⁸ A. WOLFERS: *Allies, Neutrals, and Neutralists in the Context of U.S. Defense Policy*. In: *Neutralism and Nonalignment. The New States in World Affairs*. Eds. L.W. MARTIN, A. FREDERICK. New York, Praeger Publisher, 1962, s. 152–159.

³⁹ R. BANIA: *Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Bliskiego Wschodu za prezydentury Dwighta D. Eisenhowera 1953–1961*. „Przegląd Orientalistyczny” 2002, nr 3–4, s. 183–195.

⁴⁰ S.J. BALL: *The Cold War. An International History, 1947–1991*. London, New York, Sydney, Auckland, Arnold/Hodder Headline Group, 1998, s. 75.

⁴¹ R. SCHULZE: *A Modern History of the Islamic World*. London, New York, I. B. Tauris Publisher, 2002, s. 124–147.

⁴² S. FALLE: *The Mussadiq Era In Iran, 1951–1953: A Contemporary Diplomat's View*. In: *The Middle East and the United States. A Historical and Political Reassessment*. Ed. D.W. LESCH. Cambridge, Westview Press, Trinity University, 2003, s. 78–86.

ta Eisenhowera w styczniu 1953 roku⁴³. Polityka 34. prezydenta Stanów Zjednoczonych ostatecznie doprowadziła do obalenia rządu Mosaddeqą (operacja *Ajax*⁴⁴), przywrócenia i wzmocnienia pozycji proamerykańskiego szacha Mohammada Rezy Pahlawiego w Iranie, a tym samym stopniowego osłabienia interesów i zależności Wielkiej Brytanii z Iranem, które skutecznie zostały zastąpione ścisłymi powiązaniem (nie tylko naftowymi) na linii Waszyngton – Teheran⁴⁵. Iran aż do rewolucji ajatollaha Ruhollaha Chomeini’ego z 1979 roku stał się jednym z najbliższych sojuszników (klientów) Stanów Zjednoczonych w regionie Bliskiego Wschodu⁴⁶.

Precedens Mosaddeqą stanowił niezwykle ważne wydarzenie w relacjach pomiędzy zachodnimi koncernami a rządami państw-producentów ropy naftowej. Koncerny naftowe po próbie nacjonalizacji irańskiej ropy stopniowo stawały się bardziej skłonne do ustępstw. W latach 1955–1958 dostrzegalna była ewolucja polityki koncernów naftowych, na którą wpływ wywierały coraz większe żądania państw Bliskiego Wschodu i rejonu Morza Karaibskiego w kwestii podziału zysków z wydobywania i eksportu ropy naftowej. Na taki stan rzeczy wpłynęło ponadto utworzenie w 1953 roku pierwszego państwowego towarzystwa naftowego – włoskiego Ente Nazionale Idrocarburi (ENI), które zainicjowało współpracę z krajami socjalistycznymi i import ogromnych ilości radzieckiej ropy⁴⁷. W 1953 roku Irak i Arabia Saudyjska podpisały układ naftowy, a w 1954 roku Liga Państw Arabskich utworzyła stałe biuro naftowe. W 1954 roku formuła podziału dochodów z sektora naftowego już nie w skali 70% do 30%, ale 50% do 50% stała się powszechna. Warto przy tym dodać, że zmiany warunków finansowych umów koncesyjnych zostały zapoczątkowane przez Wenezuelę zgodnie z formułą *half and half*, a kolejno wdrożone w Arabii Saudyjskiej (1950 rok), Kuwejcie (1951 rok), Iraku (1952 rok) oraz Iranie (1954 rok). Formuła *half and half* obowiązywała do 1964 roku⁴⁸. Istotnym elementem zmian stała się również tendencja do wchodzenia przez wielkie koncerny w lokalne sojusze, a także tworzenie wspólnych filii, takich jak chociażby Iraq Petroleum Company, w którym BP, Shell i Compagnie Française des Pétroles posiadały po około 24% akcji, Standard Oil of New Jersey oraz Mobil Oil – po około 11%. W Kuwait Oil Company podział akcji wyglądał z ko-

⁴³ J.E. FINDLING: *Dictionary of American Diplomatic History*. New York, Westport, Connecticut, London, Greenwood Press, 1989, s. 174.

⁴⁴ F. HALLIDAY: *The Middle East in International Relations...*, s. 101–106.

⁴⁵ R. BANIA: *Stanowisko Stanów Zjednoczonych Ameryki wobec nacjonalizacji przemysłu naftowego w Iranie w latach 1951–1954*. „Przegląd Orientalistyczny” 1998, nr 3–4, s. 187–207.

⁴⁶ S. STAVOSHI: *Iranian Perceptions of the United States and the Mussadiq Period*. In: *The Middle East and the United States...*, s. 66–75; M. GAŚSIOROWSKI: *U.S. Foreign Policy Towards Iran During the Mussadiq Era*. In: *The Middle East and the United States...*, s. 51–63.

⁴⁷ L. BREZULA, A. MIZGAŁSKA: *Ropa – problem współczesnego świata...*, s. 192–230.

⁴⁸ J. KACZURBA: *Nafta Bliskiego i Środkowego Wschodu...*, s. 60–61, 65.

lei następująco: po około 50% dla BP i Gulf Oil, zaś Irańskie Konsorcjum Naftowe posiadało aż ośmiu dużych udziałowców: BP, Stell, Stanard Oil of New Jersey, Mobil Oil, Gulf Oil, Texaco, Socal, CFP⁴⁹.

Same koncerny amerykańskie permanentnie podejmowały wysiłki w celu wzmocnienia lobby naftowego dbającego o ich interesy. Ośrodkiem amerykańskiego lobby naftowego stał się Amerykański Instytut Naftowy (American Petroleum Institute – API), który zastąpił The Petroleum War Service Committee (PWSC). American Petroleum Institute był instytucją łączącą przedstawicieli egzekutywy i przemysłu naftowego. Jako wiodący cel API wskazano pomoc w rozwoju sektora przemysłowego przez zmniejszanie efektów oddziaływania prawa antytrustowego, poszukiwanie formuły kooperacji lobby naftowego z administracją rządową oraz zdobycie poparcia amerykańskiego społeczeństwa dla wprowadzania własnych inicjatyw rozwoju sektora naftowego⁵⁰.

W latach 50. i 60. XX wieku amerykańskie lobby naftowe, w skład którego wchodziło kilkudziesięciu kongresmenów oraz liczni przedstawiciele administracji rządowej, uzyskało znaczący wpływ na politykę zagraniczną Stanów Zjednoczonych. Widocznym przejawem takiego stanu rzeczy była decyzja władz o permanentnym obniżaniu podatków płaconych przez wielkie koncerny naftowe. W 1961 roku śmierć Sama Rayburna (zwanego jako Mr. Sam), członka Partii Demokratycznej, wieloletniego polityka określanego mianem najskuteczniejszego speakera w Izbie Reprezentantów (pełnił funkcję przez siedemnaście lat), na kilka następnych lat wyraźnie osłabiła działalność lobby naftowego. Jednakże już w 1968 roku kandydat na stanowisko prezydenta USA Richard Nixon obiecał w trakcie kampanii wyborczej bronić interesów koncernów naftowych, za co otrzymał od tychże oficjalnie wpłaty na fundusz wyborczy w wysokości kilkuset tysięcy USD⁵¹.

Dla rozwoju amerykańskich interesów naftowych szczególne znaczenie miała sytuacja polityczna na Bliskim Wschodzie oraz polityka naftowa państw regionu, dysponujących największymi jej zasobami. Ważkość polityczno-ekonomiczna bliskowschodnich krajów naftowych została zauważona przez państwa ogólnie pojętego Zachodu dopiero po I Arabskim Kongresie Naftowym zorganizowanym w kwietniu 1959 roku w Kairze oraz utworzeniu z inicjatywy Iraku na konferencji w Bagdadzie 14 września 1960 roku Organizacji Państw Eksportujących Ropę Naftową (Organization of the Petroleum Expor-

⁴⁹ W 1925 roku zawarto kompromis, w wyniku którego z założonego jeszcze w 1912 roku przedsiębiorstwa Turkish Petroleum Company (TPC) utworzono Iraq Petroleum Company (IPC). J. OSMAŃCZYK: *Encyklopedia spraw międzynarodowych*. Warszawa, PWN, 1974, s. 1535–1536; Z. DOBOSIEWICZ: *Kryzys naftowy...*, s. 20–28, 34–36.

⁵⁰ N. KOKKHORN: *Oil and Politics...*, s. 17–18.

⁵¹ *Rayburn Is Dead; Served 17 Years As House Speaker*. „New York Times”, 16 November 1961, <http://www.nytimes.com/learning/general/onthisday/bday/0106.html> [data dostępu: 27.11.2016].

ting Countries – OPEC)⁵². Ponadto 9 stycznia 1968 roku w Bejrucie powołano do życia Organizację Arabskich Eksporterów Ropy Naftowej (Organization of Arab Petroleum Exporting Countries – OAPEC)⁵³. Na państwa wchodzące w skład OPEC na przełomie lat 50. i 60. XX wieku przypadało około 50% światowego eksportu ropy, a w 1969 roku już niemal 80%. Do OPEC przystąpiły wszystkie największe kraje-producenci ropy naftowej na Bliskim Wschodzie: Arabia Saudyjska, Iran, Irak, Kuwejt, ZEA, Katar oraz główni producenci z Afryki: Libia, Algieria, Nigeria i Gabon, jak również Indonezja, Wenezuela i Ekwador⁵⁴.

Pojawienie się OPEC oraz OAPEC jako kolejnych silnych graczy w międzynarodowej polityce naftowej zapoczątkowało nową erę w globalnych stosunkach naftowych. W tym nowo ukształtowanym układzie sił na szczególną uwagę zasługują dwie daty – 1967 rok (wojna sześciodniowa⁵⁵) oraz 1973 rok (wojna Jom Kippur⁵⁶) – związane z dwoma kryzysami naftowymi⁵⁷. W 1967 roku, gdy w wyniku kolejnej wojny arabsko-żydowskiej doszło do zamknięcia Kanału Sueskiego oraz unieruchomienia rurociągów łączących zagłębia naftowe w Iraku i Arabii Saudyjskiej z portami Morza Śródziemnego, państwa arabskie (inicjatywa Iraku) zaproponowały zwołanie konferencji ministrów ds. przemysłu naftowego krajów arabskich w celu wypracowania wspólnej polityki naftowej na wypadek agresji ze strony Izraela. Konferencja odbyła się w Bagdadzie w dniach 4–5 czerwca 1967 roku. Partycypujący w niej przywódcy podjęli decyzję o wstrzymaniu dostaw ropy do każdego państwa uczestniczącego lub popierającego agresję izraelską skierowaną przeciwko któremukolwiek z państw arabskich. Realizacja tych postanowień okazała się jednak niemożliwa do spełnienia, gdyż w połowie czerwca 1967

⁵² *Organization of the Petroleum Exporting Countries – OPEC. Brief History*, http://www.opec.org/opec_web/en/about_us/24.htm [data dostępu: 15.12.2016].

⁵³ W 1968 roku Irak odmówił przystąpienia do OAPEC, gdyż domagał się, by wszystkie państwa arabskie bez względu na wielkość produkcji naftowej należały do organizacji. *Organization of Arab Petroleum Exporting Countries – OAPEC. History – The Definition of the Organization*, <http://www.oapec.org/Home/About-Us/History> [data dostępu: 12.12.2016].

⁵⁴ *Organization of the Petroleum Exporting Countries...*

⁵⁵ G. LENZOWSKI: *American Presidents and the Middle East...*, s. 108.

⁵⁶ H. KISSINGER: *Kryzys. Anatomia dwóch kryzysów: wojna Jom Kippur (1973) i wycofanie się USA z Wietnamu (1975). Kulisy dyplomacji*. Przeł. W. BOKAJŁO, J. ORSKA. Wrocław, Wydawnictwo Dolnośląskie, 2005, s. 18–30.

⁵⁷ Warto nadmienić, że państwa arabskie wspólne działania w materii ropy zainicjowały już w 1956 roku, gdy w wyniku drugiej wojny arabsko-żydowskiej nastąpiło zamknięcie Kanału Sueskiego dla żeglugi, uszkodzona została stacja pomp i rurociągów w Iraku i Libanie, a w Syrii siły patriotyczne protestując przeciwko agresji unieruchomiły ropociąg transportujący ropę iracką do portów Morza Śródziemnego. Zaistniała wówczas sytuacja implikowała krótkookresowe wstrzymanie dostaw ropy z Bliskiego Wschodu do państw Europy Zachodniej. H.W. BRANDS: *Into the Labyrinth. The United States and the Middle East 1945–1993*. New York, MCGraw-Hill, INC, 1994, s. 113–121.

roku Arabia Saudyjska i Kuwejt wznowiły wydobycie ropy, z równoczesnym utrzymaniem embarga wobec USA, Wielkiej Brytanii i RFN. W Iraku oraz Libii, wbrew rządowemu zakazowi, do końca czerwca 1967 roku trwał strajk pracowników przemysłu naftowego, a po jego zakończeniu wznowiono wydobycie z jednoczesnym utrzymaniem embarga wobec USA i Wielkiej Brytanii. Należy jednak zauważyć, że zastosowanie embarga wobec USA nie miało żadnych szans powodzenia, ponieważ Stany Zjednoczone pod koniec lat 60. XX wieku posiadały na tyle wystarczające zapasy ropy, że nie odczuły skutków ograniczenia jej dostaw z rynków bliskowschodnich. Co więcej, same Stany Zjednoczone służyły w tej materii pomocą Wielkiej Brytanii i RFN, których społeczeństwa doświadczyły implikacji embarga nałożonego przez państwa arabskie⁵⁸.

Pierwszy kryzys naftowy stanowił zatem tylko załączek zmian w globalnej polityce naftowej. W 1968 roku OPEC przyjęła *Deklarację w sprawie polityki naftowej*, w której zapowiedziała, że nie towarzystwa naftowe, ale rządy państw naftowych będą ustalać ceny ropy. Jeszcze w 1969 roku w trzynastu państwach OPEC narodowe towarzystwa naftowe wydobywały zaledwie 3,4% ropy naftowej, podczas gdy reszta wydobycia przypadała na duże zagraniczne kompanie (z czego aż 77,1% na kartel naftowy „siedmiu siostr”) ⁵⁹. Jednakże sytuacja zasadniczo zmieniła się po wydarzeniach w Libii. W tym samym roku doszło bowiem do obalenia współpracującego z Zachodem reżimu króla Idryssa i przejęcia władzy przez Muammara Kaddafiego⁶⁰. W styczniu 1970 roku podczas konferencji w Bagdadzie narodowe towarzystwa naftowe z Iraku (INOG), Algierii (Sonatrach), Libii (Linowo) oraz Egiptu (NGPG) podpisały „Układ o koordynacji i kooperacji”, w którym znalazły się zapisy o konieczności prowadzenia jednolitej polityki wobec zagranicznych towarzystw naftowych. W 1970 roku kraje naftowe wymusiły na koncernach międzynarodowych eksploatujących ropę naftową na ich terytoriach podwyżki cen wydobywanego surowca (do października 1973 roku cena ropy wzrosła o 67%). Jeszcze w maju 1970 roku ministrowie ds. przemysłu naftowego Libii, Iraku i Algierii zawarli „Układ o utworzeniu wspólnego frontu naftowego”. Zadaniem OPEC było wywołanie sztucznego niedoboru ropy na rynku światowym. Pod koniec maja 1970 roku w Syrii przerwano rurociąg naftowy transportujący corocznie 25 mln ton ropy znad Zatoki Perskiej do państw położonych w basenie Morza Śródziemnego. W czerwcu tego samego roku Libia ograniczyła

⁵⁸ W. SZYMBORSKI: „Broń naftowa” w *polityce krajów arabskich*. „Sprawy Międzynarodowe” 1982, nr 10, s. 60–63; A. SZEWSKI: *Cena ropy naftowej a wzrost gospodarczy krajów kapitalistycznych*. „Sprawy Międzynarodowe” 1977, nr 4, s. 74–82.

⁵⁹ J. DANIELEWSKI: *Producenci i eksporterzy ropy naftowej w „trzecim świecie”*. „Sprawy Międzynarodowe” 1981, nr 9, s. 50–53.

⁶⁰ J. ARMBRUSTER: *Arabska Wiosna. Rewolucja w świecie islamskim*. Przeł. R. KĘDZIERSKI. Wrocław Wydawnictwo Dolnośląskie, 2011, s. 21–33.

wydobycie ropy przez największe koncerny i jednostronnie ogłosiła znaczący wzrost cen informacyjnych ropy. Począwszy od 1971 roku kraje skupione w OPEC (Iran zrobił to wcześniej) dokonywały stopniowej nacjonalizacji towarzystw naftowych, przejmowały na własność państwa lub kapitału narodowego większość udziałów międzynarodowych konsorcjów wydobywających ropę na ich terenie⁶¹. Wywołany niedobór ropy na rynku światowym, jak również konkurencja ze strony niezależnych przedsiębiorstw zmusiły koncerny naftowe do pójścia na kompromis w sektorze naftowym z państwami-producentami. Najważniejszym wyrazem ustępstw Zachodu były porozumienia podpisane w styczniu 1971 roku w Teheranie i w kwietniu 1971 roku w Trypolisie (znane jako *Libyan Producers Agreement*) przez przedstawicieli wielkich koncernów i rządów państw naftowych. Porozumienia po raz pierwszy oficjalnie naruszyły bowiem formułę podziału zysków *half and half*⁶². Porozumienie teherańskie gwarantowało zysk dla państw-eksporterów ropy w proporcji: 70% dla producentów, a tylko 30% dla koncernów. W zaistniałej wówczas sytuacji zachodnim towarzystwom nie pomógł fakt, że wszystkie kompanie działające na Bliskim Wschodzie uzgodniły, że będą występowały wspólnie podczas rokowań z państwami OPEC⁶³. Co więcej, kompanie naftowe starały się o poparcie rządów USA, Wielkiej Brytanii, Francji i Holandii. W wyniku tej presji USA wysłały do Iranu, Arabii Saudyjskiej oraz Kuwejtu specjalnego emisariusza, którego zadaniem było zapobieżenie ewentualnemu kryzysowi w rokowaniach między kompaniami naftowymi a OPEC. Misja ta jednak się nie powiodła⁶⁴. W 1971 roku Algieria znacjonalizowała 51% własności zagranicznych koncernów, a w 1972 roku ustalono ostateczny podział dochodów z eksploatacji zasobów i eksportu ropy naftowej zgodny z nową formułą: 95% zysków dla producentów, zaś tylko 5% dla wielkich kompanii⁶⁵.

Dla kształtu relacji pomiędzy głównymi podmiotami sektora naftowego na arenie globalnej bezprecedensowe znaczenie miała również dokonana 1 czerwca 1972 roku nacjonalizacja Iraq Petroleum Company (IPC), która skupiała wówczas 2/3 wydobycia ropy. Był to akt kończący dziesięcioletni okres ograniczania roli spółek naftowych w Iraku. IPC stanowiła bowiem symbol dawnych, mandatowych, brytyjskich wpływów w Iraku i kształtowała nie tylko charak-

⁶¹ Dnia 3 stycznia 1971 roku Libia zażądała od amerykańskich koncernów naftowych wywarcia nacisku na rząd Stanów Zjednoczonych, by przestał udzielać wsparcia Izraelowi.

⁶² B. RUDNICKI: *Liga dwudziestu i arabska nafta*. Warszawa, Krajowa Agencja Wydawnicza, 1979, s. 22–27; Z. DOBOSIEWICZ: *Kryzys naftowy...*, s. 57–77; N. KOXKHORN: *Oil and Politics...*, s. 205–209.

⁶³ Algieria i Libia nie podpisały porozumienia teherańskiego i przeprowadziły w tej sprawie oddzielne rokowania. B. JASIŃSKI: *Problemy naftowe świata arabskiego*. „Sprawy Międzynarodowe” 1971, nr 7–8, s. 89; IDEM: *Kryzys energetyczny świata kapitalistycznego a polityka państw naftowych*. „Sprawy Międzynarodowe” 1975, nr 9, s. 68–77.

⁶⁴ E. SZYMAŃSKI: *Polityka naftowa krajów arabskich*. „Przegląd Orientalistyczny” 1976, nr 3, s. 175–185.

⁶⁵ J. POTAPCZUK: *Stosunki wzajemne arabskich krajów...*, s. 85–100.

ter polityki wydobywczej, ale również oddziaływała na politykę wewnętrzną i zagraniczną władz w Bagdadzie⁶⁶. Co istotne, Irakowi w nacjonalizacji pomogło Ente Nazionale Idrocarburi, które zgodziło się kupować nadwyżki irackiej ropy, podczas gdy towarzystwa międzynarodowe ogłosiły bojkot Iraku⁶⁷.

Sukcesy polityki naftowej Iraku i Algierii zmusiły międzynarodowe koncerny do zmiany własnej strategii. Wskazać należy, że na taki stan rzeczy wpłynęły dwa dodatkowe czynniki. Po pierwsze, od 1972 roku państwa naftowe zaczęły dysponować sporymi rezerwami finansowymi i mogły niemal bezproblemowo przetrwać okres trudności wynikający z nacjonalizacji, a wywołany spadkiem produkcji surowców energetycznych. Po drugie zaś, kraje naftowe miały świadomość tego, że w okresie funkcjonowania układu bipolarnego – rywalizacji amerykańsko-radzieckiej – mogły zwrócić się o pomoc do państw bloku wschodniego.

W latach 70. XX wieku najbardziej skutecznym instrumentem wykorzystanym w polityce naftowej przez państwa-producentów ropy naftowej okazało się jednak embargo naftowe⁶⁸. Gdy wybuchła wojna Jom Kippur, 15 października 1973 roku w Kuwejcie zgromadzili się przedstawiciele arabskich krajów naftowych, a następnego dnia w tym samym państwie odbyło się kolejne posiedzenie OPEC. Przyjęto wówczas zasadę, że to rządy państw dysponujących zasobami ropy naftowej będą sprawować kontrolę nad wielkością jej wydobycia, jak również jednostronnie będą wyznaczać wysokość podatków płaconych przez koncerny. Oprócz Iraku, pozostałe kraje arabskie postanowiły ograniczyć wydobycie surowca i zezwolić na jego eksport tylko do państw popierających ich politykę w konflikcie izraelsko-arabskim. Ogłoszono embargo na dostawy ropy naftowej do USA, Japonii oraz Holandii. W dniach 22–23 grudnia 1973 roku na posiedzeniu w Teheranie kraje Zatoki Perskiej podjęły decyzję o zmniejszeniu eksportu ropy o 5%. Ponadto wprowadzono klasyfikację partnerów handlowych w zależności od ich antyizraelskiej postawy oraz podwyższono informacyjne ceny ropy z 5,11 USD za baryłkę do 11,65 USD począwszy od 1 stycznia 1974 roku⁶⁹. W latach 1970–1980

⁶⁶ B. RUDNICKI: *Liga dwudziestu i arabska nafta...*, s. 136–40; B. JASIŃSKI: *Arabska ropa naftowa i gaz ziemny...*, s. 86, 92.

⁶⁷ W ramach odszkodowań rząd Iraku zobowiązał się przekazać niektórym członkom IPC 352 mln USD i 6 mln ton ropy tytułem odszkodowania. Upaństwowienie nie objęło francuskiego CFC, który stanowił 23,75%. Z IPC w Iraku pozostały: Basrah Petroleum Company, której zezwolono na wydobycie 86 mln ton do 1976 roku, oraz Mosul Petroleum Company. L. BREZUŁA, A. MIZGALSKA: *Ropa – problem współczesnego świata...*, s. 192–230.

⁶⁸ N. KOKXHORN: *Oil and Politics...*, s. 210–211.

⁶⁹ Z. DOBOSIEWICZ: *Kryzys naftowy...*, s. 57–77; J. DANIELEWSKI: *Producenci i eksporterzy ropy naftowej...*, s. 50–53; B. KOŁODZIEJCAK: *Naftowe niepokoje...*, s. 62; P. SAMECKI: *Polityka Stanów Zjednoczonych wobec nowego międzynarodowego ładu ekonomicznego. „Sprawy Międzynarodowe” 1982, nr 4*, s. 120–125.

ceny ropy wzrosły zatem niemal dwudziestokrotnie – z 1,8 USD płaconych za baryłkę aż do 32–41 USD⁷⁰.

Drugi kryzys naftowy uświadomił państwom arabskim, że posiadają niezwykle efektywny instrument wymuszania korzystnych zmian w politycznym układzie sił na Bliskim Wschodzie, zwłaszcza w stosunku do państw zachodnich⁷¹, które miały realny wpływ na przebieg konfliktu arabsko-izraelskiego⁷². Kryzys energetyczny wywołał również poważne reperkusje w polityce Stanów Zjednoczonych. Implikacją nałożonego embarga stały się dążenia amerykańskiej administracji, mające na celu usamodzielnienie państwa pod względem energetycznym. Znalazło to jednoznaczne odzwierciedlenie w wystąpieniu prezydenta Richarda Nixona z 7 listopada 1973 roku. Prezydent USA poinformował wówczas o przygotowaniu projektu „Niezależność”, którego realizacja umożliwiłaby Stanom Zjednoczonym całkowite uniezależnienie się do 1980 roku od dostaw surowców energetycznych z zagranicy⁷³. Również prezydent James Carter 20 kwietnia 1977 roku na połączonym posiedzeniu obu izb – Senatu i Izby Reprezentantów, przedstawił własny program energetyczny. Dotyczył on ograniczenia zużycia energii, racjonalizacji wykorzystywania produktów naftowych oraz poszukiwania substytutów źródeł energii, co miałyby na celu zmniejszenie zależności USA od importu paliw oraz uniknięcie zakłóceń w dostawach surowców energetycznych na amerykański rynek⁷⁴.

⁷⁰ G. SICK: *The United States in the Persian Gulf. From Twin Pillars to Dual Containment*. In: *The Middle East and the United States...*, s. 292–293; W. STIVERS: *America's Confrontation with Revolutionary Change In the Middle East, 1948–83*. Hong Kong, The MacMillan Press Ltd, 1986, s. 62–63.

⁷¹ W czasie drugiego kryzysu naftowego zużycie importowanej ropy w Europie Zachodniej i Japonii było znacznie większe niż w USA, a stopień zależności Europy Zachodniej od importowanych źródeł energii wynosił 63% (aż 98% zużywanej ropy w Europie Zachodniej pochodziło z importu). W 1974 roku 3/4 potrzeb energetycznych USA było pokrywane ropą i gazem. Import ropy naftowej do USA z państw Bliskiego Wschodu w latach 1970–1978 zwiększył się ponad dziesięciokrotnie. Embargo na dostawy ropy irańskiej zwróciło natomiast jeszcze większą uwagę Waszyngtonu na subregion Zatoki Perskiej. USA przestawały być bowiem pewne swoich dwóch największych sojuszników – Iranu i Arabii Saudyjskiej (*twin pillars policy*). M. BEHESTANI, M.H. SHAHIDANI: *Twin Pillars Policy: Engagement of US-Iran Foreign Affairs during the Last Two Decades of Pahlavi Dynasty*. „Asian Social Science” 2015, Vol. 11, No. 2, s. 20–29.

⁷² J. SKURATOWICZ: *Międzynarodowe aspekty kryzysu energetycznego*. „Sprawy Międzynarodowe” 1979, nr 6, s. 50; A. BIAŁOWĄS: *Dochody i wydatki krajów naftowych do 1980 roku*. „Sprawy Międzynarodowe” 1978, nr 4, s. 151–163; B. KOŁODZIEJCAK: *Naftowe niepokoje...*, s. 11–16, 40, 42–43; A. CHOJNOWSKI, J. TOMASZEWSKI: *Izrael*. Warszawa, Wydawnictwo Trio, 2003, s. 284.

⁷³ P. SAMECKI: *Polityka ekonomiczna Stanów Zjednoczonych wobec krajów rozwijających się*. „Sprawy Międzynarodowe” 1988, nr 4, s. 74–80.

⁷⁴ W USA na początku lat 70. XX wieku opracowano program zakładający uruchomienie do 2000 roku około tysiąca elektrowni atomowych, które miały zaspokoić w 80% zapotrzebowanie USA na energię elektryczną. Z perspektywy czasu okazało się to jednak niewykonalne. W 1978 roku na terenie Stanów Zjednoczonych znajdowało się 70 elektrowni jądrowych. A. BUDNIKOWSKI: *Polityka energetyczna Stanów Zjednoczonych...*, s. 81–86; B. KOŁODZIEJCAK: *Naftowe niepokoje...*, s. 135; L. BREZULA, A. MIZGALSKA: *Ropa – problem współczesnego świata...*, s. 93–101; N. KOKKHORN: *Oil and Politics...*, s. 250–251.

Drugi kryzys energetyczny implikował również wprowadzeniem modyfikacji w amerykańskiej polityce bliskowschodniej. Widocznym efektem zmian stało się między innymi zawarcie w 1978 roku egipsko-izraelskiego porozumienia w Camp David, któremu patronowały Stany Zjednoczone⁷⁵. Z kolei po rewolucji islamskiej w Iranie w 1979 roku⁷⁶, a tym samym po utracie sojusznika w osobie szacha Mohammada Rezy Pahlawiego, USA uznały Arabię Saudyjską za jednego z najbliższych sojuszników na Bliskim Wschodzie i umacniały pozycję ARAMCO w tym państwie⁷⁷.

Zakończenie

Wiek XX można bez wątpienia nazwać wiekiem ropy naftowej. Pierwsza połowa tego stulecia to czas rywalizacji o największe zasoby tego surowca oraz uzależnianie państw-producentów od polityki wielkich koncernów, a także wiodącej roli kartelu naftowego „siedmiu siostr”. Druga połowa XX wieku to zasadnicza zmiana w układzie sił w sferze globalnej i regionalnej polityki naftowej. Cechowały ją bowiem: wzrost świadomości rządów i społeczeństw państw-eksportujących, jakie jest znaczenie ropy naftowej jako instrumentu w efektywnym kształtowaniu polityki międzynarodowej; stopniowe procesy nacjonalizacji zachodnich towarzystw kontrolujących wydobycie ropy; zmiana formuły podziału zysków z eksploatacji i importu ropy pomiędzy towarzystwami naftowymi a rządami krajów-producentów na korzyść tych drugich (aż do formuły 5% do 95%); a także powstanie OPEC, jako skutecznego podmiotu skupiającego najważniejsze państwa eksportujące ropę naftową.

Co jednak ważne, w perspektywie globalnej złoża tak strategicznego surowca, jakim jest ropa naftowa, są rozlokowane bardzo nierównomiernie. Z reguły największe zasoby ropy znajdują się w krajach słabo rozwiniętych,

⁷⁵ S. SHAMIR: *Egypt's Reorientation Towards the U.S. – Factors and Conditions of Decision Making*. In: *The Middle East and the United States...*, s. 285–287.

⁷⁶ W Iranie długotrwałe rokowania doprowadziły do podpisania w latach 1974–1976 serii porozumień, zgodnie z którymi pełną kontrolę nad gospodarką naftową przejęła NIOC. Skupiające 14 koncernów Iranian Oil Participants (IOP) sprzedawało za granicą większość produkowanej ropy, odkupując od NIOC większość produkcji. Po obaleniu szacha nowe irańskie władze zerwały umowę z konsorcjum, ale nadal odsprzedawały mu ropę. Z. DOBOSIEWICZ: *Kryzys naftowy...*, s. 86–93.

⁷⁷ W lutym 1979 roku koncerny naftowe zostały zmuszone do podpisania (z datą wsteczna 1 stycznia 1976 roku) z rządem Arabii Saudyjskiej umowy, zgodnie z którą rządowe przedsiębiorstwo Petromin przejęło 40% udziałów ARAMCO, które pozostawały wcześniej własnością czterech amerykańskich koncernów (Exxon, Mobil, Texaco, Standard of California). Amerykańskie koncerny nadal mogły eksploatować terytoria Arabii Saudyjskiej, jednakże tylko na zlecenie rządu w Rijadzie, bez prawa do dysponowania wydobytą ropą. F. HALLIDAY: *Arabia without Sultans*. Manchester, The Philips Park Press, 1975, s. 49–50.

z kolei państwa zindustrializowane stają się największymi jej konsumentami. W pierwszej połowie lat 70. XX wieku rezerwy ropy naftowej skupione w państwach Bliskiego Wschodu szacowano na 53,4% rezerw światowych. Na początku lat 80. XX wieku było to już 55,8%, natomiast w 1990 roku – aż 66,3%. W 1990 roku, a zatem w schyłkowej fazie funkcjonowania układu bipolarnego, udział OPEC w światowych rezerwach ropy sięgał 77,5%. Wysokie ceny surowca odgórnie ustalane przez państwa skupione w OPEC zmusiły kraje importujące i uzależnione od dostaw ropy z zewnątrz do poszukiwania złóż alternatywnych, co znalazło wyraz chociażby w eksploatacji pod dnem Morza Północnego w Europie czy na Alasce.

W przypadku polityki Stanów Zjednoczonych wobec Bliskiego Wschodu należy podkreślić, że zapewnienie USA swobodnego dostępu do zasobów ropy naftowej skupionych w tej części świata stało się jednym z wiodących celów polityki Waszyngtonu w okresie funkcjonowania układu bipolarnego. Czynnikiem permanentnie kształtującym amerykańską politykę wobec regionu bliskowschodniego pozostawało zatem zapewnienie Stanom Zjednoczonym bezpieczeństwa energetycznego. USA na przestrzeni XX wieku stawały się bowiem krajem coraz bardziej uzależnionym od dostaw ropy naftowej z państw położonych nad Zatoką Perską i w Azji Środkowej, a rywalizacja o dostęp do rozlokowanych tam złóż wraz z upływem kolejnych dziesięcioleci zaczęła się nasilać (wśród nowych graczy należy wskazać Rosję i Chiny⁷⁸ oraz Indonezję, która z eksporterem ropy stawała się jej importerem)⁷⁹.

Również w okresie pozimnowojennym jednym z zasadniczych celów polityki USA wobec Bliskiego Wschodu pozostawało utrzymanie *status quo* w regionie, a tym samym zapewnienie niezakłóconej eksploatacji złóż ropy i gazu⁸⁰. W sześciu państwach subregionu Zatoki Perskiej jest bowiem skupionych łącznie około 61% znanych zasobów ropy w skali globalnej. Państwa o strategicznym znaczeniu to: Arabia Saudyjska, Islamska Republika Iranu, Irak⁸¹, Kuwejt, Zjednoczone Emiraty Arabskie i Katar. Udział importu ropy w rocznych dostawach USA wzrósł z poziomu 42% w 1990 roku do ponad 50% pod koniec lat 90. XX wieku. Jednym z celów kolejnych amerykańskich administracji stało się zatem wypracowanie strategii, która ograniczyłaby uzależnienie

⁷⁸ S.R. WEISMAN: *U.S. Policy entangled by rising price of oil*. „The International Herald Tribune”, 25 July 2006, <http://www.ihf.com/articles/2006/07/25/news/oil.php> [data dostępu: 25.12.2016].

⁷⁹ W. KOTOWSKI: *Kres zasobów ropy naftowej albo inwestycje... 100 miliardów dolarów rocznie*. „Energia Gigawat” 2006, Nr 5, http://www.cire.pl/pliki/2/kres_zasob.pdf [data dostępu: 27.12.2016].

⁸⁰ M. FANDY: *U.S. Oil Policy in The Middle East*. „WorldViews” 1996, Vol. 12, No. 1. Tekst zamieszczony 1 stycznia 1997 roku na portalu Foreign Policy In Focus, http://fpif.org/us_oil_policy_in_the_middle_east/ [data dostępu: 27.12.2016].

⁸¹ Sytuacja Iraku znacząco zmieniła się na niekorzyść tego państwa najpierw po agresji Stanów Zjednoczonych dokonanej w marcu 2003 roku, a następnie po powstaniu na części terytorium Iraku i Syrii tak zwanego Państwa Islamskiego. F.A. GERGES: *A History ISIS*. New Jersey, Princeton University Press, 2016, s. 50–97.

USA od importowanej ropy, zwłaszcza z regionów niestabilnych politycznie, a takim od dziesięcioleci pozostaje Bliski Wschód.

Wykaz cytowanej literatury

Opracowania zwarte

- ARMBRUSTER J.: *Arabska Wiosna. Rewolucja w świecie islamskim*. Przeł. R. KĘDZIERSKI. Wrocław Wydawnictwo Dolnośląskie, 2011.
- BALL S.J.: *The Cold War. An International History, 1947–1991*. London, New York, Sydney, Auckland, Arnold/Hodder Headline Group, 1998.
- BÓGDAL-BRZEZIŃSKA A.: *Globalizacja polityki Stanów Zjednoczonych 1945–1949*. Warszawa, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2001.
- BRANDS H.W.: *Into the Labirynth. The United States and the Middle East 1945–1993*. New York, McGraw-Hill, INC, 1994.
- BREZULA L., MIZGALSKA A.: *Ropa – problem współczesnego świata*. Warszawa, Wydawnictwo Wiedza Powszechna, 1983.
- CHOJNOWSKI A., TOMASZEWSKI J.: *Izrael*. Warszawa, Wydawnictwo Trio, 2003.
- CZIOMER E., ZYBLIKIEWICZ L.: *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*. Warszawa–Kraków, PWN, 2001.
- DOBOSIEWICZ Z.: *Kryzys naftowy*. Warszawa, Wydawnictwo MON, 1979.
- FALLE S.: *The Mussadiq Era In Iran, 1951–1953: A Contemporary Diplomat's View*. In: *The Middle East and the United States. A Historical and Political Reassessment*. Ed. D.W. LESCH. Cambridge, Westview Press, Trinity University, 2003.
- FINDLING J.E.: *Dictionary of American Diplomatic History*. New York, Westport, Connecticut, London, Greenwood Press, 1989.
- GĄSIOROWSKI M.: *U.S. Foreign Policy Towards Iran During the Mussadiq Era*. In: *The Middle East and the United States. A Historical and Political Reassessment*. Ed. D.W. LESCH. Cambridge, Westview Press, Trinity University, 2003.
- GDAŃSKI M.: *Arabski Wschód. Historia – Gospodarka – Polityka*. Warszawa, Wydawnictwo Książka i Wiedza, 1963.
- GDAŃSKI M.: *Bliski i Środkowy Wschód 1945–1955. Rywalizacja mocarstw Zachodnich*. Warszawa, Wydawnictwo Książka i Wiedza, 1956.
- GERGES F.A.: *A History ISIS*. New Jersey, Princeton University Press, 2016.
- HALLIDAY F.: *Arabia without Sultans*. Manchester, The Philips Park Press, 1975.
- HALLIDAY F.: *The Middle East in International Relations. Power, Politics and Ideology*. New York, Cambridge University Press 2005.
- KALABIŃSKI J.: *Iran – nowe mocarstwo?* Warszawa, Wiedza Powszechna, 1977.
- KISSINGER H.: *Kryzys. Anatomia dwóch kryzysów: wojna Jom Kippur (1973) i wycofanie się USA z Wietnamu (1975). Kulisy dyplomacji*. Przeł. W. BOKAJŁO, J. ORSKA. Wrocław, Wydawnictwo Dolnośląskie, 2005.
- KLARE M.T.: *Krew i nafta. Niebezpieczeństwa i konsekwencje rosnącej zależności Ameryki od importowanej ropy naftowej*. Warszawa, Wydawnictwo Akces, 2006.

- KOKXHORN N.: *Oil and Politics. The Domestic Roots of US Expansion in the Middle East*. Berlin, Peter Lang Frankfurt/M. Herbert Lang Bern, 1976.
- KOŁODZIEJCZAK B.: *Naftowe niepokoje*. Warszawa, Wydawnictwo MON, 1982.
- LAFFEBER W.: *America, Russia, and the Cold War 1945–1966*. New York, London, Sydney, Cornell University, John Wiley and Sons, Inc., 1967.
- LENCZOWSKI G.: *American Presidents and the United States*. London, Durham, 1990.
- MICHAŁEK K.: *Na drodze ku potędze. Historia Stanów Zjednoczonych Ameryki 1861–1945*. Warszawa, Książka i Wiedza, 1993.
- OSMAŃCZYK J.: *Encyklopedia spraw międzynarodowych*. Warszawa, PWN, 1974.
- PARRA F.: *Oil Politics a Modern History of Petroleum*. London, New York, I.B. Tauris, 2005.
- RUDNICKI B.: *Liga dwudziestu i arabska nafta*. Warszawa, Krajowa Agencja Wydawnicza, 1979.
- RUSTOW D.R.: *Oil and Turmoil. America Faces OPEC and the Middle East*. New York, London, W.W. Norton & Company, 1982.
- SAMPSON A.: *Siedem sióstr. Wielkie koncerny naftowe i świat przez nie stworzony*. Warszawa, Wydawnictwo Książka i Wiedza, 1981.
- SCHULZE R.: *A Modern History of the Islamic World*. London, New York, I. B. Tauris Publisher, 2002.
- SHAMIR S.: *Egypt's Reorientation Towards the U.S. – Factors and Conditions of Decision Making*. In: *The Middle East and the United States. A Historical and Political Reassessment*. Ed. D.W. LESCH. Cambridge, Westview Press, Trinity University, 2003.
- SHAVOSHI S.: *Iranian Perceptions of the United States and the Mussadiq Period*. In: *The Middle East and the United States. A Historical and Political Reassessment*. Ed. D.W. LESCH. Cambridge, Westview Press, Trinity University, 2003.
- SICK G.: *The United States in the Persian Gulf. From Twin Pillars to Dual Containment*. In: *The Middle East and the United States. A Historical and Political Reassessment*. Ed. D.W. LESCH. Cambridge, Westview Press, Trinity University, 2003.
- STIVERS W.: *America's Confrontation with Revolutionary Change In the Middle East, 1948–83*. Hong Kong, The MacMillan Press Ltd, 1986.
- SZOSTAK M., TRZASKOWSKI M.: *Ewolucja polityki naftowej*. W: *Kraje naftowe. Szanse i bariery rozwoju*. Red. Z. BAŁEWSKI. Warszawa, Książka i Wiedza, 1981.
- WOLFERS A.: *Allies, Neutrals, and Neutralists in the Context of U.S. Defense Policy*. In: *Neutrality and Nonalignment. The New States in World Affairs*. Eds. L.W. MARTIN, A. FREDERICK. New York, Praeger Publisher, 1962.

Opracowania czasopiśmiennicze

- BANIA R.: *Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Bliskiego Wschodu za prezydentury Dwighta D. Eisenhowera 1953–1961*. „Przegląd Orientalistyczny” 2002, nr 3–4.
- BANIA R.: *Stanowisko Stanów Zjednoczonych Ameryki wobec nacjonalizacji przemysłu naftowego w Iranie w latach 1951–1954*. „Przegląd Orientalistyczny” 1998, nr 3–4.
- BEHESTANI M., SHAHIDANI M.H.: *Twin Pillars Policy: Engagement of US-Iran Foreign Affairs during the Last Two Decades of Pahlavi Dynasty*. „Asian Social Science” 2015, Vol. 11, No. 2.
- BIAŁOWAŚ A.: *Dochody i wydatki krajów naftowych do 1980 roku*. „Sprawy Międzynarodowe” 1978, nr 4.

- BIAŁOWAŚ A.: *Znaczenie krajów naftowych w handlu światowym*. „Sprawy Międzynarodowe” 1978, nr 12.
- BUDNIKOWSKI A.: *Polityka energetyczna Stanów Zjednoczonych*. „Sprawy Międzynarodowe” 1977, nr 12.
- DANIELEWSKI J.: *Producenci i eksporterzy ropy naftowej w „trzecim świecie”*. „Sprawy Międzynarodowe” 1981, nr 9.
- FANDY M.: *U.S. Oil Policy in The Middle East*. „WorldViews” 1996, Vol. 12, No. 1, http://fpif.org/us_oil_policy_in_the_middle_east/.
- JASIŃSKI B.: *Arabska ropa naftowa i gaz ziemny w światowym bilansie energetycznym*. „Sprawy Międzynarodowe” 1972, nr 10.
- JASIŃSKI B.: *Kryzys energetyczny świata kapitalistycznego a polityka państw naftowych*. „Sprawy Międzynarodowe” 1975, nr 9.
- JASIŃSKI B.: *Problemy naftowe świata arabskiego*. „Sprawy Międzynarodowe” 1971, nr 7–8.
- KACZURBA J.: *Nafta Bliskiego i Środkowego Wschodu*. „Sprawy Międzynarodowe” 1968, z. 4.
- KOTOWSKI W.: *Kres zasobów ropy naftowej albo inwestycje... 100 miliardów dolarów rocznie*. „Energia Gigawat” 2006, Nr 5, http://www.cire.pl/pliki/2/kres_zasob.pdf/.
- POTAPCZUK J.: *Stosunki wzajemne arabskich krajów naftowych Zatoki Perskiej*. „Sprawy Międzynarodowe” 1987, nr 7–8.
- Rayburn Is Dead; Served 17 Years As House Speaker*. „New York Times”, 16 November 1961, <http://www.nytimes.com/learning/general/onthisday/bday/0106.html/>.
- SAMECKI P.: *Polityka ekonomiczna Stanów Zjednoczonych wobec krajów rozwijających się*. „Sprawy Międzynarodowe” 1988, nr 4.
- SAMECKI P.: *Polityka Stanów Zjednoczonych wobec nowego międzynarodowego ładu ekonomicznego*. „Sprawy Międzynarodowe” 1982, nr 4.
- SKURATOWICZ J.: *Międzynarodowe aspekty kryzysu energetycznego*. „Sprawy Międzynarodowe” 1979, nr 6.
- SZEWORSKI A.: *Cena ropy naftowej a wzrost gospodarczy krajów kapitalistycznych*. „Sprawy Międzynarodowe” 1977, nr 4.
- SZYMAŃSKI E.: *Polityka naftowa krajów arabskich*. „Przegląd Orientalistyczny” 1976, nr 3.
- SZYMBORSKI W.: *„Broń naftowa” w polityce krajów arabskich*. „Sprawy Międzynarodowe” 1982, nr 10.
- WEISMAN S.R.: *U.S. Policy entangled by rising price of oil*. „The International Herald Tribune”, 25 July 2006, <http://www.ihf.com/articles/2006/07/25/news/oil.php/>.
- WIROWSKI M.: *Międzynarodowy kryzys energetyczny*. „Sprawy Międzynarodowe” 1974, nr 3.

Materiały źródłowe

- American Petroleum Institute*, <http://www.api.org/aboutapi/history/index.cfm/>.
- Organization of Arab Petroleum Exporting Countries – OAPEC. History – The Definition of the Organization*, <http://www.oapecorg.org/Home/About-Us/History/>.
- Organization of the Petroleum Exporting Countries – OPEC. Brief History*, http://www.opec.org/opec_web/en/about_us/24.htm/.

The National Industry Recovery Administration (NIRA), <https://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=true&doc=66/>.

The Turkish Petroleum Company, <http://countrystudies.us/iraq/53.htm/>.

The 1928 Red Line Agreement, <https://history.state.gov/milestones/1921-1936/red-line/>.

Streszczenie: Obecność ropy naftowej stanowi jeden z najważniejszych wyróżników Bliskiego Wschodu w skali globalnej. Państwa regionu (zwłaszcza subregionu Zatoki Perskiej), które dysponują jej zasobami, od dziesięcioleci wywierają wpływ na kształt polityki mocarstw, i to nie tylko wobec tej części świata. W XX wieku ropa stała się efektywnym instrumentem polityki wobec państw, które są jej największymi konsumentami, a nie są samowystarczalne pod względem jej wydobycia. Pierwsza połowa XX wieku to czas rywalizacji o największe zasoby tego surowca oraz uzależnianie państw-producentów od polityki wielkich koncernów, a także wiodącej roli kartelu naftowego „siedmiu siostr”. Druga połowa XX wieku to zasadnicza zmiana w układzie sił w sferze globalnej i regionalnej polityki naftowej. Dokonywały się wówczas następujące zmiany: wzrost świadomości rządów i społeczeństw państw-eksportujących, jakie znaczenie ma ropa naftowa jako instrument w efektywnym kształtowaniu polityki międzynarodowej; stopniowe procesy nacjonalizacji zachodnich towarzystw kontrolujących wydobycie ropy; zmiana formuły podziału zysków z eksploatacji i importu ropy pomiędzy towarzystwami naftowymi a rządami krajów-producentów na korzyść tych drugich; powstanie OPEC jako skutecznego podmiotu skupiającego najważniejsze państwa eksportujące ropę naftową. W percepcji Stanów Zjednoczonych zapewnienie USA swobodnego dostępu do zasobów ropy naftowej skupionych na Bliskim Wschodzie, zarówno w okresie funkcjonowania układu bipolarnego, jak i po jego rozpadzie, stało się jednym z wiodących celów polityki kolejnych amerykańskich administracji wobec tej części świata. Czynnikiem permanentnie kształtującym politykę USA wobec regionu bliskowschodniego pozostawało zatem zapewnienie Stanom Zjednoczonym bezpieczeństwa energetycznego.

Słowa kluczowe: Bliski Wschód, ropa naftowa, Stany Zjednoczone

Oil as One of the Determinants of the United States' Policy in the Middle East during the Functioning of the Bilateral Agreement

Abstract: The presence of oil is a major distinguishing feature of the Middle East on a global scale. The countries of the region (especially the subregion of the Persian Gulf), which have oil at their disposal, influence the politics of superpowers, not only toward this part of the world. In the 20th century, oil became an effective instrument of politics

toward countries which are the greatest consumers of oil, but are not self-sufficient in this respect. The first half of the 20th century was marked by competition for its largest resources and making the oil-producing countries dependent on policies of great oil concerns. It was also the time of the leading role of the oil cartel of "seven sisters". The second half of the 20th century brought a fundamental change in the balance of power in global and regional oil politics. It involved: a growing awareness among governments and societies in oil-exporting countries of how significant oil is as a tool of effective international politics, gradual nationalization of Western associations in control of oil exploration, a change in the formula of distribution of profits from oil exploration and import among oil associations and governments of the oil-producing countries in favor of the latter, and the foundation of OPEC as an effective subject comprising major oil-exporting countries. In the perception of the United States, providing the US with free access to oil resources in the Middle East when the bilateral agreement was binding and after its dissolution, became a primary goal of politics in this part of the world of successive American administrations. A factor permanently shaping the United States' politics in the Middle East was ensuring the US secure energy.

Key words: Middle East, oil, United States

KATARZYNA CZORNIK, doktor nauk humanistycznych w zakresie nauk o polityce; adiunkt w Zakładzie Stosunków Międzynarodowych w Instytucie Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Zainteresowania badawcze: Bliski Wschód w stosunkach międzynarodowych, polityka zagraniczna Stanów Zjednoczonych (ze szczególnym uwzględnieniem polityki USA wobec Bliskiego Wschodu i Federacji Rosyjskiej), terroryzm międzynarodowy i fundamentalizm islamski, konflikty zbrojne i spory międzynarodowe, bezpieczeństwo międzynarodowe, polityka zagraniczna Polski.